
Kapitalizmus a sloboda

(Excerpt knihy)

Milton Friedman

Milton Friedman vo svojej knihe Kapitalizmus a sloboda vyvracia množstvo populárnych mýtov o tom, ako v skutočnosti funguje slobodný trh. Jeden z najpopulárnejších ekonómov 20. storočia a držiteľ Nobelovej ceny vo svojej knihe píše napríklad o tom, ako kapitalizmus vedie k menším majetkovým rozdielom a nie väčším, ako osobná a politická sloboda nie sú možné bez ekonomickej slobody, či o tom, že licencie pre lekárov v skutočnosti môžu robiť viac zla ako dobra.

Kniha Kapitalizmus a sloboda bola mimoriadne úspešná. Od jej vydania v roku 1962 bola preložená do 18 jazykov a spolu sa z nej predalo viac ako pol milióna kópií. Kniha Milтона Friedmana je tiež často na najprestížnejších zoznamoch najlepších kníh, a to nielen medzi knihami o ekonómii. A niet sa čomu čudovať. V knihe Kapitalizmus a sloboda Milton Friedman predstavil množstvo skvelých argumentov za to, že nie viac štátnych zásahov ale viac slobody môže prispieť k lepšiemu svetu pre všetkých.

Úvod

Jedným z najznámejších citátov bývalého amerického prezidenta Kennedyho je tento: „Nepýtaj sa, čo môže spraviť krajina pre teba, ale čo môžeš spraviť ty pre svoju krajinu.“ No ani jedna polovica tohto citátu nevyjadruje vzťah medzi občanom a jeho vládou, ktorý by stál za ideály slobodných ľudí v slobodnej spoločnosti. „Čo môže spraviť krajina pre teba“ je ukážkou paternalistického prístupu, kde je vláda ochrancom a občan zverencom, čo je v rozpore s vierou v slobodu človeka a s tým, že má za svoj osud zodpovednosť. Organizmické „čo môžeš spraviť ty pre svoju krajinu“ naznačuje, že vláda je pánom alebo božstvom a občan je len sluhom. Pre slobodného človeka je však krajina súborom jednotlivcov a nie niečím nad ním.

Slobodný človek by sa teda mal spýtať - ako využiť vládu na dosiahnutie našich cieľov, najmä na ochranu našej slobody? Spolu s tým by si tiež mal dať otázku - Ako zabezpečíme, aby sa z vlády nestal Frankenstein, ktorý zničí samotnú slobodu, ktorú mal chrániť?

Ako nám hovorí aj história, jednou z najväčších hrozieb pre slobodu je koncentrácia moci. Vládna moc by preto mala byť rozptýlená. Ak má vláda využiť moc, malo by to byť radšej na úrovni okrsku ako na úrovni štátu a radšej na úrovni štátu ako vo Washingtone. Ak sa mi nepáči to, čo robí moja lokálna komunita, môžem sa presťahovať do inej komunity. Ak sa mi nepáči, čo robí môj štát, môžem sa presťahovať do iného štátu. Ak sa mi však nepáči, čo robí Washington, prípadné presťahovanie je ďaleko náročnejšie.

No nielen sťaženie prípadného úniku pred vládnu mocou je argumentom proti centralizácii. Zástancovia centralizácie si myslia, že koncentrácia moci im umožní lepšie vykonávať politiky - ako si myslia - v prospech verejnosti. No táto minca má aj druhú stranu. Moc konať dobro je tiež mocou na konanie zla. Tí, ktorí sú pri moci dnes, pri nej nemusia byť zajtra a to, čo niekto považuje za dobré, môže iný považovať za zlé. Najväčšie objavy civilizácie, či už išlo o prácu Newtona, Einsteina, Shakespeara, Edisona, Forda alebo mnohých ďalších, navyše neboli dôsledkom vládnych nariadení. Išlo o úspechy snáh jednotlivcov s pevnými minoritnými názormi v prostredí, ktoré prialo diverzite.

Vzťah medzi ekonomickou a politickou slobodou

Mnohí veria, že politika a ekonómia sú oddelené a že osobná sloboda je politickým problémom, zatiaľ čo materiálne zabezpečenie je ekonomickým problémom. Najznámejšími obhajcami tohto myslenia sú

zástancovia „demokratického socializmu“, ktorý má byť alternatívou voči „totalitnému socializmu“, aký bol kedysi v Sovietskom zväze.

Demokratický socializmus verí, že je možné presadiť zásadné prvky tohto demokratického socializmu a stále zachovať politickú a osobnú slobodu.

Ako si však ukážeme, je vylúčené, aby spoločnosť, ktorá je socialistická v ekonomickej sfére, zachovala tiež osobnú slobodu človeka.

Američan, ktorý kvôli reštriktívnym zákonom (napríklad licencie) rôznych štátov USA nemôže slobodne vykonávať povolanie, aké si vybral, má obmedzenú slobodu rovnako, ako keby mu to zakázal štátny aparát v Sovietskom zväze. Podobne farmár, ktorý kvôli centralizovanej poľnohospodárskej politike nemôže pestovať toľko pšenice koľko chce, má slobodu obmedzenú spôsobom nerozoznateľným od politického obmedzenia slobody.

V podstate existujú len dva druhy koordinácie ekonomických aktivít miliónov ľudí v jednotlivých krajinách. Jedným je centrálné plánovanie, ktoré zahŕňa donútenie - spôsob armády a moderného totalitného štátu. Druhým je dobrovoľná spolupráca jednotlivcov - spôsob výmeny na trhu. Možnosť koordinácie prostredníctvom dobrovoľnej spolupráce stojí na základnom, no často opomínanom princípe, že obe strany na tejto spolupráci získavajú. Bez toho, aby na tom skutočne získali obe tieto strany, by k tejto transakcii nikdy dobrovoľne nedošlo. Koniec koncov, hlavným zdrojom kritiky slobodnej ekonomiky je práve to, že túto úlohu vykonáva tak dobre. Dáva ľuďom to, čo chcú a nie to, čo si určitá skupina ľudí myslí, že by mali chcieť. Za väčšinou argumentov proti slobodnému trhu tak stojí nedostatok viery v slobodu samotnú.

Hlavnou črtou politického rozhodovania je to, že zvykne vyžadovať alebo vynucovať zásadnú konformitu. Naopak, veľkou výhodou trhu je to, že umožňuje širokú diverzitu. V politických pojmoch tak ide o systém pomerného zastúpenia. Každý človek môže akoby hlasovať za farbu kravaty, akú chce a tiež ju dostať. Nemusí ho zaujímať, akú farbu kravaty

chce väčšina a nemusí sa prispôsobiť vôli väčšiny, ak je náhodou v menšine.

Jedným z hlavných znakov slobodnej spoločnosti je to, že jednotlivci môžu otvorene zastávať a propagovať radikálnu zmenu štruktúry spoločnosti - ak toto presvedčanie nepoužíva silu alebo iný spôsob donútenia. No aby človek mohol presadzovať takúto zmenu, v prvom rade si musí zabezpečiť živobytie. Ako však môže takúto zmenu presadzovať človek v socialistickej spoločnosti, kde o všetkých pracovných miestach priamo rozhodujú politické authority? Odkiaľ by títo ľudia získali peniaze na verejné zhromaždenia, letáky, priestor v médiách a podobne? Je predpoklad, že v socialistickej spoločnosti by mali vysoké príjmy prakticky výlučne ľudia, ktorí sú veľmi užitoční pre socialistické vlády. Predstava, že by títo ľudia financovali tieto podvratné aktivity je však naivná. Je tiež, samozrejme, možné, že by sa niekomu podarilo zozbierať veľké množstvo príspevkov od ľudí s nižšími príjmami. No na to, aby sa to mohlo niekomu podať, všetci títo ľudia by už museli byť presvedčení a problém s presvedčaním ľudí by tak už zrejme nebolo potrebné riešiť.

Radikálne hnutia v kapitalistických spoločnostiach takto financované nikdy neboli. Typicky išlo skôr o podporu niekoľkých bohatých jednotlivcov, ktorí boli presvedčení - ako napríklad Frederick Vanderbilt Field, Anita McCormick Blaine, alebo dokonca aj Friedrich Engels, ktorý paradoxne podporoval Marxa. Táto úloha nerovnosti bohatstva pri zachovaní politickej slobody je však spomínaná len zriedka.

Na trhu navyše nikoho kto si kupuje chlieb nezaujíma, či pšenica pochádza od komunistu alebo republikána, alebo od černocho či belocha. Neosobný trh tak oddeľuje ekonomické aktivity od politických názorov a chráni ľudí pred diskrimináciou pre dôvody, ktoré sú irelevantné pre ich produktivitu - či už ide o ich názory, alebo farbu pokožky. Napriek tomu, že ľudia si zvyčajne myslia opak, tak na ekonomickej slobode trhu môžu najviac získať práve zástupcovia všetkých druhov menších.

Medzinárodné finančné a obchodné dohody

Pre zjednodušenie si predstavme situáciu, pri ktorej sú USA a Japonsko jedinými krajinami v medzinárodnom obchode a že pri určitom výmennom kurze, napríklad 1000 jenov za dolár, môžu Japonci vyrobiť každý jeden výrobok vstupujúci na americký trh lacnejšie ako USA. Pri tomto výmennom kurze by mohli Japonci predať veľa Američanom, no Američania nič Japoncom.

Čo by však Japonci robili s americkými dolármi? Nemôžu ich jesť, nemôžu si ich obliecť a nemôžu v nich bývať. Ak by ich chceli len držať, tak by priemysel tlačenia peňazí bol skutočne nádherným exportným priemyslom. Vďaka jeho výstupu by sme mohli získať všetky dobré veci života poskytnuté Japoncami takmer zadarmo.

Japonskí exportéri, samozrejme, nechcú držať doláre, ale chcú ich predať za jeny. Za 1 americký dolár si nemôžu kúpiť nič, čo by si nemohli kúpiť za menej ako 1000 japonských jenov. Prečo by sa teda nejaký Japonec vzdal svojich 1000 jenov, aby mohol získať 1 dolár od exportérov, za ktorý si aj tak nemôže kúpiť viac ako za spomenutých 1000 jenov? Exportér teda bude musieť americký dolár predať za menej ako 1000 jenov. No pri 500 jenochoch za dolár by japonský tovar bol pre Američanov dvakrát drahší a americký tovar by bol pre Japoncov dvakrát lacnejší. Japonci tak už nebudú schopní konkurovať Američanom pri všetkých druhoch tovaru.

Na akej úrovni sa stabilizuje jen v porovnaní s dolárom? Na takej úrovni, aká je potrebná na to, aby všetci exportéri, ktorí majú doláre za export do USA a chcú ich predať, mohli tieto doláre predať importérom, ktorí tovar z USA chcú nakúpiť. Jednoducho povedané, na úrovni, pri akej bude úroveň amerických exportov (v dolároch) rovná úrovni amerických importov (tiež

v dolároch).

Ak je Američan v priemere štvornásobne tak produktívny ako Japonec, je plytvaním, aby vyrábala veci, v ktorých je produktívny menej ako štvornásobne. Je lepšie, ak vyrobí tovary, pri ktorých výrobe je produktívnejší a vymení ich za tovary, pri ktorej výrobe by bol menej produktívny. Clá nepomáhajú zvýšiť životný štandard Japoncov alebo zachovať životný štandard Američanov. Naopak, znižujú životný štandard Japoncov a bránia životnému štandardu Američanov, aby bol taký vysoký, ako by inak mohol byť.

To, že clá podobným spôsobom znižujú životný štandard nie je až taká kontroverzná vec. No vlády pri boji s clami zvyčajne využívajú recipročný prístup - ak odstránite clá vy, odstránime ich aj my. To však akoby naznačovalo, že clá síce zraňujú iné krajiny, no pomáhajú krajinám, ktoré ich zaviedli. Inak povedané - akoby sa krajina znížením cla vzdala niečoho dobrého, čo je možné kompenzovať len znížením cla na strane druhej krajiny. No realita je celkom odlišná. Samozrejme, ideálne by bolo, keby clá znížili alebo zrušili všetky krajiny. No aj keď má byť zníženie alebo zrušenie ciel jednostranné, aj vtedy na tom obyvatelia danej krajiny získajú.

Fiškálna politika

Keynesiánska politika hovorí, že keď súkromné výdavky v ekonomike z akéhokoľvek dôvodu poklesnú, vládne výdavky by mali vzrásť, aby udržali celkové výdavky nezmenené. Naopak, keď súkromné výdavky vzrastú, vládne výdavky by mali poklesnúť. No zhon pri zvyšovaní vládnych výdavkov v čase kríz veru nie je porovnateľný s ochotou znižovať tieto výdavky v čase rastu. Naopak, často sa hovorí, že ani vtedy by „zdravý“ nárast vládnych výdavkov nemal byť ohrozený ich škrtmi.

Hlavným zlyhaním keynesiánskej teórie tak ani nie je to, že nepomohla v boji proti krízam, ako to, že viedla k neustálemu a drastickému nárastu vládnych výdavkov a zabránilo znižovaniu daní. A keďže sú dnes vládne výdavky takou veľkou časťou ekonomiky ako celku, vláda sa nemôže vyhnúť tomu, aby mala na ekonomiku zásadný vplyv.

Kapitalizmus a diskriminácia

Je do oči bijúcim historickým faktom, že rozvoj kapitalizmu bol sprevádzaný významným obmedzením úrovne, do akej boli diskriminované obzvlášť náboženské, rasové a sociálne skupiny pôsobiace pod rôznymi obmedzeniami týkajúcich sa ich ekonomických aktivít. Náhrada zmluvných úprav za úpravy pochádzajúce zo statusu človeka bola prvým krokom pre oslobodenie nevoľníkov zo stredoveku. Záchrana Židov počas stredoveku bola možná len vďaka existencii trhu, na ktorom mohli pôsobiť a zabezpečiť si živobytie, napriek oficiálnej perzekúcii. Puritáni a Kvakeri mohli migrovať do Nového sveta len vďaka tomu, že si na to boli schopní nahromadiť dost' prostriedkov, napriek obmedzeniam, ktoré na nich boli uvalené v iných stránkach ich života.

Paradoxom však je, že napriek týmto historickým faktom sú práve menšiny často najhlasnejšími a najpočetnejšími zástancami zásadných zmien v kapitalistickej spoločnosti. Často pritom pripisujú kapitalizmu pozostatky diskriminačných obmedzení, ktoré zažívajú, namiesto toho, aby si uvedomili, že práve slobodný trh bol významným faktorom pre zníženie týchto obmedzení na takú úroveň, na akej sú dnes.

Už sme videli ako slobodný trh oddeľuje ekonomickú efektívnosť od irelevantných charakteristík. Zákazník kupujúci chlieb nevie, či pšenicu vypestoval beloch alebo černocho, kresťan alebo Žid. Výrobca pšenice tak môže použiť svoje prostriedky tak efektívne, ako to len dokáže, bez

ohľadu na to, aké názory majú ľudia v jeho komunite na náboženstvo či farbu pleti ľudí, ktorých zamestnáva. No okrem toho, a čo je ešte dôležitejšie, na slobodnom trhu existuje ekonomická motivácia pre oddelenie ekonomickej efektívnosti od iných charakteristík jednotlivca. Obchodník alebo podnikateľ, ktorý vo svojich ekonomických aktivitách prejavuje svoje preferencie, ktoré nesúvisia s jeho výrobnou efektívnosťou, je v nevýhode v porovnaní s jednotlivcami, ktorí tak nerobia. Taký jednotlivec na seba v skutočnosti uvaľuje vyššie náklady ako jednotlivci, ktorí takéto preferencie nemajú. A tak bude mať tendenciu byť nimi na slobodnom trhu vytlačený.

Často je tiež považované za fakt, že osoba, ktorá diskriminuje iných, neuvaľuje žiadne náklady na seba, len na tých, ktorých diskriminuje. Toto je však rovnaký pohľad ako ten, že krajina si neškodí tým, ak uvalí clá na iné krajiny. Človek, ktorý teda napríklad odmieta nakupovať od černocha alebo pracovať popri ňom, však v skutočnosti obmedzuje svoje možnosti výberu. Vo všeobecnosti je tak prinútený platiť vyššiu cenu za to, čo nakupuje alebo získať nižšiu odmenu za svoju prácu. Dá sa tiež povedať, že tí z nás, pre ktorých sú farba pleti alebo náboženstvo irelevantné môžu vďaka tomu nakupovať lacnejšie.

Problém je tiež so samotnou definíciou diskriminácie. Človek, ktorý praktizuje diskrimináciu akoby „nakupuje“ to, čo považuje za „tovar“. Je ťažké si teda predstaviť, ako by diskriminácia mohla znamenať niečo iné ako „vkus“, ktorý iní ľudia nezdediajú. Ak je jednotlivec ochotný platiť vyššiu cenu za predstavenie jedného speváka ako za predstavenie iného speváka, zrejme to nepovažujeme za diskrimináciu. Ak sa však rozhodne zaplatiť za niekoho služby viac len na základe farby jeho pokožky, zvyčajne to za diskrimináciu považujeme. Rozdiel je len v tom, že zatiaľ čo v prvom prípade máme rovnaký vkus, v druhom nie. Je v princípe nejaký rozdiel vo vkuse vtedy, keď si majiteľ domu najme atraktívneho sluhu namiesto škaredého sluhu, ako keď niekto kvôli svojmu vkusu preferuje belocha pred černochoom alebo naopak, okrem toho, že môžeme chápať a súhlasiť s prvou voľbou, no nie s tou druhou? Samozrejme, ostro

nesúhlasím s tým, aby bola farba pokožky alebo pôvod človeka dôvodom na odlišné zaobchádzanie. No v spoločnosti založenej na slobodnej diskusii by tieto rôznosti názorov mali byť riešené presvedčaním a nie nanútením môjho vkusu a názorov iným.

Legislatíva ohľadom férových praktík pri zamestnávaní

Mnohé americké štáty majú legislatívu, ktorej cieľom je zabrániť „diskriminácii“ na základe rasy, farby pokožky alebo náboženstva. Táto legislatíva jasne zahŕňa zásah do slobody jednotlivcov vstupovať do dobrovoľných zmluvných vzťahov. Každý takýto vzťah si preto vyžaduje schválenie alebo zamietnutie štátom. Ide tak o zásah do slobody, ktorý by sme vo väčšine iných kontextov netolerovali. A ako s inými zásahmi do slobody, jednotlivci, na ktorých sa táto legislatíva vzťahuje, nemusia byť ani tými, na ktorých zákonodarcami mysleli pri jej vytváraní.

Predstavme si napríklad komunitu, ktorá má veľkú averziu voči černošským predavačom. Keď sa v nejakom obchode uvoľní pozícia predavača a prvým kvalifikovaným uchádzačom bude černoš, obchod bude povinný ho zamestnať. Dôsledkom tohto kroku bude pokles predaja v tomto obchode a straty uvalené na majiteľa. Ak je averzia voči černošom v tejto komunite dosť veľká, obchod môže až zbankrotovať. Ak by však takýto zákon neexistoval a majiteľ by zamietol černošských uchádzačov a najal belocha, nemusel by sám prejavovať svoje predsudky. Mohol by len jednoducho odzrkadľovať vkus tejto komunity. Istým spôsobom tak poskytuje zákazníkovi služby, za ktoré sú ochotní zaplatiť. Tento zákon ho tak v každom prípade môže len poškodiť. Ako bolo spomenuté skôr, jediným efektívnym bojom proti predsudkom ľudí je ich presvedčanie a vzdelávanie. Vládna legislatíva proti diskriminácii nerieši korene týchto predsudkov, len vedie k tomu, že aj „nevinní“ ľudia (majiteľ obchodu)

môžu trpieť kvôli týmto predsudkom druhých.

Sociálna zodpovednosť firmy

Veľa ľudí si myslí, že predstavitelia firiem a zástupcovia pracujúcich majú „sociálnu zodpovednosť“, ktorá presahuje slúženie záujmu ich akcionárov. Poukazuje to na zásadné nepochopenie povahy a podstaty slobodnej ekonomiky. V trhovej ekonomike má podnik jednu a len jednu sociálnu zodpovednosť - využiť svoje prostriedky a zúčastniť sa aktivít, ktorých cieľom je zvýšiť zisk, pokiaľ sa bude držať pravidiel hry, a teda zúčastní sa otvorenej a slobodnej konkurencie bez podvodov. Je našou zodpovednosťou, aby sme vytvorili právny rámec, v ktorom bude jednotlivec pri nasledovaní svojho vlastného záujmu, ako povedal Adam Smith *„vedený neviditeľnou rukou, aby pomáhal cieľu, ktorý nebol jeho zámerom. Nie vždy je tiež pre spoločnosť horšie, že to jeho zámerom nebolo. Vďaka nasledovaniu svojho vlastného záujmu často pomáha spoločnosti efektívnejšie, ako keby to mal v úmysle. Nikdy som nevidel veľa dobra vykonaného tými, ktorí ovplyvňovali obchod pre verejné dobro.“*

Len málo trendov by mohlo tak zásadne podkopať samotné základy slobodnej spoločnosti ako prijatie sociálnej zodpovednosti firemnými lídrami, namiesto toho, aby pre akcionárov zarobili toľko peňazí, ako len dokážu. Ak podnikatelia majú nejakú sociálnu zodpovednosť okrem maximalizácie ziskov pre akcionárov, ako to majú vedieť? A môžu samovybraní súkromní jednotlivci rozhodnúť, čo je v sociálnom záujme? Je tolerovateľné, že tieto verejné funkcie zdaňovania, výdavkov a riadenia majú byť vykonávané ľuďmi, ktorí sa v danej chvíli náhodou ocitli vo vedení určitých firiem, vybraných striktne súkromnými skupinami? Predstavme si, že by napríklad v čase tlaku na zvyšovanie cien, čo je v konečnom dôsledku odrazom nárastu peňažnej zásoby, každý manažér firmy zobral na seba zodpovednosť v boji proti rastúcim cenám a

dobrovoľne by takémuto nárastu cien bránil. Čo by bolo dôsledkom?
Nepochybne nedostatky tovaru, šedé trhy a čierne trhy.

Licencie v povolaniach

Zvrhnutie stredovekého systému cechov bolo nevyhnutným prvým krokom k rastu slobody v západnom svete. Bol to znak víťazstva liberálnych myšlienok a vďaka nemu si mohli ľudia slobodne zvoliť povolanie, aké chceli, bez povolenia vládnej alebo polovládnej authority. No v posledných dekádach nastal opačný pohyb - narastajúca tendencia obmedziť štátnymi licenciami vstup do niektorých povolání. Argumenty proti týmto licenciám ukážeme na niektorých konkrétnych príkladoch, najmä na povolání lekárov. Povolanie lekárov bolo vybrané preto, lebo ide o jeden z najkontroverznejších prípadov, keďže zrejme aj väčšina liberálov zastáva existenciu licencií v tejto oblasti. Uznávam, že argumenty za licencie v oblasti medicíny sú silnejšie ako vo väčšine iných oblastí. Ako však ukážem, liberálne princípy neospravedlňujú licencie ani v medicíne a dôsledky týchto licencií sú aj v medicíne nežiaduce.

Všadeprítomnosť vládných obmedzení pri ekonomických aktivitách, ktorých sa ľudia môžu zúčastniť

Licencovanie je špeciálnym prípadom stále rastúceho fenoménu, v ktorom sa jednotlivci nemôžu zúčastňovať určitých ekonomických aktivít okrem podmienok vymedzených štátom. Stredoveké cechy boli dobrým príkladom takéhoto explicitného systému, iným príkladom je indický kastovný systém.

Medzi argumentmi, ktoré majú dnes presvedčiť zákonodarcov na vydanie takýchto licencií, je vždy údajná potreba chrániť verejný záujem. No tlak na zavedenie licencií len zriedka pochádza od členov verejnosti, ktorí sú

okrádání alebo inak poškodzovaní členmi danej profesie. Naopak, tento tlak pravidelne prichádza od samotných členov tejto profesie. O tom, aké podmienky by mali zahŕňať tieto licencie, zvyčajne tiež rozhodujú práve členovia týchto profesií. Je to, samozrejme, pochopiteľné, keďže je predpoklad, že títo členovia majú o potrebe zručností v tomto odvetví viac vedomostí ako bežná verejnosť. To však so sebou prináša aj konflikty záujmov.

Ak niekoľko jednotlivcov rozhoduje o tom, či si môžu iní zvoliť dané povolanie, do hry často vstupujú všemožné druhy irelevantných hľadísk. Texaský zákon z roku 1952 napríklad ukladá každému záujemcovi o povolanie farmaceuta okrem iného povinnosť prisahať, že nie je členom Komunistickej strany. Vzťah medzi touto prisahou a údajnou ochranou verejného zdravia je dosť otáznny.

Predtým, ako sa budeme zaoberať výhodami a nevýhodami licencovania, však môže byť dobré pozrieť sa na tendencie pri prijímaní takejto legislatívy. To, že napríklad o licenciách pre kaderníkov rozhoduje komisia iných kaderníkov, je sotva dôkazom toho, že verejnosť má skutočne záujem o takúto legislatívu.

Zdravotnícke licencie

Lekárska profesia patrí medzi povolania, ktoré boli dlhodobo vyhradené pre ľudí s licenciami. Akákoľvek kritika týchto licencií sa nevyhnutne stretne s otázkou: „Mali by sme nechať nekompetentných lekárov, aby liečili ľudí?“ Pri pokojnejšom zamyslení však môžeme prísť na to, že realita je trochu zložitejšia.

Zložitosť situácie si môžeme ukázať na popise diskusie o licenciách pre právnikov. Môj kolega na jednom stretnutí právnikov argumentoval proti obmedzeniu vstupu právnikov do tohto odvetvia, pričom použil analógiu z

automobilového priemyslu. Ako povedal - nebolo by absurdné, keby automobilový priemysel tvrdil, že nikto nemôže jazdiť na nekvalitných autách, a tak každé auto musí mať úroveň Cadillacu (luxusné auto)? Jeden z právnikov v obecenstve povedal: „Samozrejme, táto krajina si nemôže dovoliť iných ako právnikov na úrovni Cadillacu!“ Tento prístup je však u odborníkov bežný. Podľa takéhoto zmýšľania by sme mali mať len prvotriednych lekárov, aj keby to malo znamenať, že pre niektorých ľudí nebudú lekárske služby prístupné vôbec. Prístup, podľa ktorého by mali ľudia získavať len určitú „optimálnu“ kvalitu zdravotníckych služieb, tak vždy nutne povedie k reštriktívnej politike, ktorej výsledkom je nižšie množstvo lekárov.

Má však zavedenie licencií skutočne tie dobré účinky, ktoré sú od neho očakávané? Naozaj licencie zvyšujú úroveň kompetentnosti u lekárov? Vo všeobecnosti platí, že ak je množstvo lekárov nižšie, ako by bolo bez týchto licencií a ak sú títo lekári plne vyťažení, čo zvyčajne sú, tak je celkové množstvo poskytnutých lekáro-hodín nižšie, ako by bolo bez týchto licencií. Licencie ale vedú aj k tomu, že lekári s „kvalifikáciou úrovne Cadillacu“ vykonávajú činnosti, ktoré by bez problémov zvládli aj lekári s oveľa nižšou kvalifikáciou. A teda aj keď môžu licencie zvýšiť priemernú úroveň štandardu poskytnutého lekáromi, ide len o jednu stranu mince. Do úvahy musíme brať aj to, že množstvo lekárskej praxe jednoducho nie je vykonanej, a tak namiesto podpriemernej starostlivosti mnohí ľudia nemajú žiadny prístup k lekárskej starostlivosti.

Napriek týmto argumentom však niekto môže povedať: „No aj tak, ako inak by som získal informácie o kvalite lekára? Samozrejme, veci, ktoré si popísal majú svoje náklady, no nie je licencovanie jediným spôsobom, ako verejnosti poskytnúť aspoň záruku minimálnej úrovne kvality?“ Ani dnes, keď existujú licencie, si však ľudia lekárov nevyberajú náhodne. Rovnako to, že niekto splnil kritériá na získanie tejto licencie pred 20 alebo 30 rokmi, je len sotva zárukou dnešnej kompetentnosti tohto lekára. Licencie tak nie sú ani dnes hlavnou a dokonca ani významnou zárukou kompetentnosti lekárov. Takéto zmýšľanie však poukazuje na tzv. „tyraniu

statusu quo“ a na to, že si ako laici nedokážeme predstaviť, ako funguje alebo by mohol fungovať trh.

Ako by mohla vyzerat' situácia v medicíne bez lekárskeho licenciu si môžeme ukázať na jednoduchom príklade. Predstavme si, že by mohol ktokoľvek bez akýchkoľvek obmedzení vykonávať lekársku prax v plnom rozsahu, pričom by bol len právne a finančne zodpovedný za prípadné škody spôsobené podvodom alebo neobstarávaním. Ak pozorujeme len súčasné trendy v medicíne, je možné očakávať, že by došlo k enormnému nárastu skupinovej praxe v spojení s nemocnicami. Namiesto individuálnej praxe lekárov a veľkých inštitucionalizovaných nemocníc spravovaných štátom by sa mohli vytvoriť lekárske partnerstvá alebo korporácie - lekárske tímy. Tieto by zahŕňali centrálny diagnostický a ošetrovateľský zariadenia, vrátane nemocenských zariadení.

Tieto lekárske tímy by boli sprostredkovateľmi medzi pacientmi a kvalifikovanými lekármi. Keďže by tieto lekárske tímy boli spojené s nízkou mobilitou, mali by záujem, aby si vybudovali dobrú reputáciu na základe spoľahlivosti a kvality nimi poskytovaných služieb. Museli by sa tiež špecializovať na hodnotenie kvality lekárov, no pri zachovaní efektívnej úrovne lekárskej starostlivosti. Inak povedané, bolo by plytvaním, aby úkony, ktoré si vyžadujú len nízku kvalifikáciu, mali vykonávať vysoko kvalifikovaní lekári „úrovne Cadillacu“.

Samozrejme, nie všetka lekárska starostlivosť by bola vykonávaná takýmito lekárske tímy. Individuálna lekárska prax by fungovala aj naďalej, podobne, ako dnes fungujú na jednej strane hypermarkety a na druhej strane drobné obchody s potravinami. Títo lekári by si tiež museli vybudovať svoju reputáciu a niektorí pacienti by preferovali súkromie a intimitu individuálneho lekára. Niektoré oblasti medicíny by navyše boli príliš malé (špecializované, obskúrne) na to, aby ich vykonávali veľké lekárske tímy, a podobne. Samozrejme, toto je len niekoľko návrhov toho, ako by lekárska prax mohla fungovať bez licenciu.

Cieľom týchto príkladov je však len ukázať, že aktuálna organizácia práce lekárov má množstvo schopných alternatív. To, že žiadny jednotlivec alebo trebárs aj skupina odborníkov nemôže logicky zistiť, ako by to vyzeralo v skutočnosti, je už samo o sebe veľkým argumentom proti centrálnemu plánovaniu a poukazuje na to, ako vládne monopoly obmedzujú možnosti experimentácie. Argumentom za trhové rozhodovanie v medicíne je tiež práve to, že trh toleruje diverzitu a má schopnosť zúžitkovať široké spektrum špeciálnych vedomostí a schopností ľudí. Vďaka trhu špeciálne záujmové skupiny nemajú možnosť zabrániť experimentácii a umožňuje zákazníkom a nie poskytovateľom služieb rozhodnúť o tom, čo je pre zákazníkov najlepšie.

Rozdelenie príjmov

Jedným druhom často vnímanej „nerovnosti“ je príklad, keď niekto preferuje rutinnú prácu, popri ktorej môže množstvo svojho času tráviť opaľovaním sa na slnku, no získa len nízky príjem, zatiaľ čo iný môže preferovať náročnejšiu prácu, ktorá mu zabezpečí vyšší príjem. Ak by však obaja títo ľudia zarábali rovnako, v istom hlbšom zmysle by ich príjmy boli nerovné. Rozdiely v peňažnom ohodnotení týchto pracovníkov tak podľa slovníka ekonómov len „vyrovnávajú odlišnosti“, aby bol súčet „čistých výhod“, peňažných ako aj nepeňažných, rovnaký.

Iným druhom nerovnosti je tzv. „nerovnosť zaobchádzania“, ktorú môžeme ukázať na príklade lotérie. Predstavme si skupinu jednotlivcov, ktorí sa rozhodnú zúčastniť lotérie s veľmi nerovnými cenami. Po uskutočnení tejto lotérie je tak nerovnosť príjmov týchto ľudí nevyhnutná. Ak by sme však túto nerovnosť chceli napraviť rovnomerným prerozdelením výhier, bolo by to rovnaké, ako keby sme týchto ľudí pripravili o možnosť zúčastniť sa lotérie. Táto analógia však siaha ďaleko

za hazardné hry. Jednotlivci si často volia svoje povolania, investície a podobné veci, ktoré sú v súlade ich preferenciami ohľadom neistoty. Dievča, ktoré sa chce stať herečkou namiesto štátnej zamestnankyne, tak dobrovoľne vstupuje do lotérie, rovnako ako človek, ktorý investuje peniaze do veľmi rizikových akcií namiesto vládnych dlhopisov.

Fakty o rozdelení príjmov

Kapitalistický systém môže a v praxi je charakterizovaný značnou nerovnosťou príjmov a bohatstva. Tento fakt je často nesprávne interpretovaný tak, že túto nerovnosť zvýšil kapitalizmus a iné systémy by viedli k väčšej rovnosti. Obzvlášť veľkou chybou pri tomto úsudku je aj to, že sa pri ňom nehľadí na rozdiel medzi nerovnosťou z krátkodobého hľadiska a nerovnosťou z dlhodobého hľadiska.

Jedným z najviac do očí bijúcich faktov, ktoré sú v rozpore s očakávaniami ľudí, sú zdroje príjmov. Čím viac je krajina kapitalistická, tým menšiu časť celkových príjmov získava kapitál a tým väčšiu časť získava práca. V nerozvinutých krajinách, ako sú India, Egypt a podobne, až zhruba polovicu celkových príjmov tvoria príjmy z majetku. Naopak v Spojených štátoch ide len o zhruba jednu pätinu celkových príjmov. Tento pomer nie je výrazne odlišný ani v iných kapitalistických ekonomikách. Samozrejme, tieto krajiny majú oveľa väčšie množstvo celkového kapitálu, no sú ešte bohatšie o produktívne schopnosti svojich obyvateľov, a tak tvorí príjem z majetku menšiu časť celkových príjmov.

Veľkým úspechom kapitalizmu však nebolo hromadenie majetku, ale príležitosti, ktoré kapitalizmus ponúkol ľuďom, aby zlepšili svoje schopnosti. Napriek tomu však odporcovia kapitalizmu obviňujú kapitalizmus z „materializmu“ a zástancovia kapitalizmu často obraňujú materializmus ako nevyhnutnú cenu za pokrok.

Ďalším do očí bijúcim faktom je to, že kapitalizmus vedie k menšej nerovnosti ako iné systémy. Rovnosť v kapitalistických krajinách, ako sú krajiny Škandinávie, Francúzsko, Británia či USA, je drasticky nižšia ako v spoločnostiach založených na statuse alebo kastách, ako sú India alebo Egypt. Porovnanie s komunistickými krajinami, akou je Rusko je náročnejšie. No ak je nerovnosť meraná ako rozdiel medzi privilegovanou triedou a ostatnými triedami, táto nerovnosť je rozhodne nižšia v kapitalistických krajinách ako v komunistických krajinách. Aj medzi krajinami sa zdá byť nerovnosť tým nižšia, čím kapitalistickejšia daná krajina je - nižšia v Británii ako vo Francúzsku, nižšia v USA ako v Británii a podobne.

Ešte lepší je však príklad klesajúcej nerovnosti v priebehu času. Kapitalizmus oslobodil ľudí od veľmi fyzicky náročnej práce a priniesol ľuďom tovary a služby, ktoré boli v minulosti privilégium vyšších tried. Či už ide o modernú kanalizáciu, ústredné vykurovanie, automobily, televíziu alebo rádio, masy získali prístup k vymoženostiam, na ktoré boli kedysi potrební sluhovia, zabávači a podobne.

Opatrenia sociálneho štátu

Minimálna mzda

Minimálna mzda je najjasnejším príkladom toho, ako sú dôsledky vládneho opatrenia presným opakom toho, čo bolo zamýšľané. Množstvo zástancov minimálnej mzdy s poľutovaním hľadá na veľmi nízke mzdy, ktoré získavajú chudobní. Ako znak chudoby vidia práve tieto nízke mzdy a dúfajú, že keď zákonom zakážu mzdy pod určitou úrovňou, tak tým znížia chudobu. No vždy, keď minimálna mzda má nejaký účinok, je ním presný opak - zvýšenie chudoby. Štát, samozrejme, môže uzákoniť

minimálnu mzdu. No len ťažko môže od zamestnávateľov žiadať, aby za túto mzdu zamestnávali prinajmenšom všetkých, ktorí pred jej zavedením zarábali mzdy nižšie, ako je táto minimálna mzda. Minimálna mzda tak v konečnom dôsledku vedie k vyššej úrovni nezamestnanosti, aká by existovala bez nej. Aj keď teda veľmi nízke mzdy skutočne sú znakom chudoby, ľudia, ktorí tieto mzdy získavajú, sú presne tými, ktorí si môžu najmenej dovoliť prísť o tento príjem, akokoľvek nízky je. Samozrejme, ľudia, ktorým minimálna mzda ublíži, sú anonymní a ich problém nie je jasne viditeľne prepojený s jeho príčinou.

Záver

V 20. a 30. rokoch minulého storočia boli intelektuáli v USA presvedčení, že kapitalizmus je od základov chybný systém, ktorý bráni ekonomickému blahobytu, a tak aj slobode. No zatiaľ čo vtedajší intelektuáli porovnávali skutočnosť kapitalizmu s ideálmi vládnych zásahov, dnes, keď máme k dispozícii fakty o desaťročiach a desaťročiach neúspechov vládnych programov, sa už nemusíme spoliehať len na hypotézy. Samozrejme, je tiež veľký rozdiel v ideálnom a skutočnom fungovaní trhu. No tento rozdiel je ničím oproti skutočným dôsledkom vládnych zásahov a tým, čo pri nich bolo zamýšľané. Ako tiež kedysi napísali Marx a Engels v Manifeste komunizmu: „Proletári nemajú čo stratiť, okrem vlastných reťazí. Môžu však získať celý svet.“ Kto si však dnes myslí, že reťaze proletárov v Sovietskom zväze sú slabšie ako reťaze proletárov v USA, Británii, Francúzsku či iných západných krajinách?

No nemusíme sa obracať ani na príklady v zahraničí. Ktoré z veľkých „reformných“ plánov minulých dekád uspeli vo svojich cieľoch? Naplnili sa dobré zámery obhajcov týchto reforiem aj v skutočnosti? Regulácia železníc, ktorá mala chrániť cestujúcich, sa napríklad rýchlo stala nástrojom, vďaka ktorým železnice obmedzili konkurenciu, na úkor práve toho zákazníka, ktorým táto regulácia mala pomôcť. Monetárne reformy,

ktorých cieľom bolo priniesť stabilitu cien a ekonomiky, priniesli ešte väčšiu nestabilitu, akú sme zažívali pred nimi. Sociálne dávky sú považované za právo, a tak spolu s nimi zmizla potreba priamej pomoci a podpory. Podobných príkladov by sme mohli uviesť nespočetné množstvo.

Prečo však napriek týmto všetkým faktom dôkazové bremeno stále leží na tých, ktorí vystupujú proti zavedeniu nových vládnych programov a bojujú za redukciu tých súčasných? Ako kedysi povedal britský sudca A. V. Dicey: „Pozitívne následky štátnych zásahov, najmä vo forme legislatívy, sú priame, okamžité a takpovediac viditeľné, zatiaľ čo ich negatívne následky sú postupné, nepriame a odvrátené zrakom. (...) Táto prirodzená tendencia môže byť porazená len predsudkom v prospech osobnej slobody, ktorou je laissez-faire. Samotný pokles viery vo vlastnú pomoc, a že taký pokles nastal je zrejmé, je sám o sebe dostatočný pre nárast legislatívy mieniacej v socializmus.“